

Г. В. Шотова-Ніколенко

**ІМЕНА ІСТОРИЧНИХ ОСІБ
У РОМАНІ Ю. ЯНОВСЬКОГО “ЧОТИРИ ШАБЛІ”**

Коло історичних антропонімів у творі завжди не є випадковим. Історичні антропоніми відтворюють характер епохи, її колорит, визначають характер і схильності персонажів твору [2:69]. “У художньому творі історична особистість — це художній образ, який віддзеркалює концепцію автора” [6:123], слугує для вираження певних комплексів ідей та емоцій письменника [4:4]. Автор твору завжди вибирає такі імена, які передають його оцінку, його відношення та відношення до цієї особи інших персонажів [6:123].

У романі “Чотири шаблі” “колеритно й велично актуалізуються образи історичних персон, які змінювали світ, уявлення про сам світ або про людські можливості в цьому світі, вони осмислюються як символи-віхи титанічних зусиль та перетворень” [1:13].

Історичні антропоніми в романі “Чотири шаблі” — це, переважно, постаті українських повстанців часів Коліївщини та Наполеона і маршалів та генералів його часів.

Антропонімічна система роману “Чотири шаблі” налічує 56 оні-

мів, більше половини з них, 30, складають історичні антропоніми. Їх можна згрупувати наступним чином (у дужках вказуємо, скільки варіантів зустрілось у даного антропоніма):

Козацтво	Наполеон та його оточення	Інші історичні особи
Супрун – 9	Наполеон – 9 (2)	а) Леонід – 1
Максим Залізняк – 3 (2)	Жубер – 5	б) Ігор – 1
Іван Бондаренко – 3 (2)	Мюрат – 2	Олег – 1
Яків Швачка – 3 (2)	Бернадот – 1	в) Тімур – 1
Мазепа – 1	Даву – 1	г) Петро I – 1
Морозенко – 1	Лазар Гош – 1	Меншиков – 1
Петро Кальниш – 1	Ней – 1	г) Генріх IV – 1
Семен Неживий – 1	Удіно – 1	Карл V – 1
Хмельницький – 1		Фрідріх Великий – 1
		д) Колумб – 1
		е) Сковорода – 1
		Лермонтов – 1
		є) Ель-Баба – 1

На сторінках роману Україна початку ХХ ст. постає як козацька вольниця ХVІ — ХVІІ століть. “Лицарі Яновського (Остюк, Шахай, Галат, Марченко — Г. Ш.) перебувають у незримому колі своїх героїчних предків — від княжих часів до запорозьких” [7:193], численні згадки яких творять неповторний національний вимір українського буття в творі.

Козак **Супрун** — це персонаж історичної пісні, яку виконують на весіллі головного героя твору **Шахая**. Ця пісня є ніби прологом до подальшої долі **Шахая**: Ой не знав **Супрун**,/ А як славоньки зажити,/ Гей, зібрав військо славне Запорізьке/ Та й пішов він орду бити [10:174]. В даному випадку **Шахай** асоціюється з козаком **Супруном**, який очолює військо і йде воювати.

Антропоніми **Максим Залізняк**, **Семен Неживий**, **Яків Швачка**, **Іван Бондаренко** — видатні постаті Коліївщини 1768 р. — постають символами боротьби українського народу проти поневолювачів: “**Максим Залізняк**, **Семен Неживий**, **Яків Швачка**, **Іван Бондаренко** — всі славні колії, чисті серця 70-х років ХVІІІ віку, месники за кривду, за бідних. Вони проходили перед Шахаєм, як жорстка пам’ятка, як пересторога, як нагадування про панську віроломність, царську розправу” [10:169].

Автор використовує прізвища гетьманів України Мазепи й

Хмельницького та письменника-філософа Сковороди, як характеротворчий засіб образу Максима Залізняка: “Це — не **Мазепа** — на край життя свого політик, не **Сковорода** — європейський розум і філософська голова, це, нарешті, не загадковий **Хмельницький**, котрий думав, що вхопив голою рукою жарину щастя... Він (Максим Залізник — Г. Ш.) хоче знайти біля себе людину, що бачила б ширше й далі; він хоче вірити всім, не загубити результатів відваги. Залишає ж по собі тільки згадку про пожежу, пісню про тортури та іскру негасиму, що десь тліє в нетрях мозку до нового, божевільного діла” [11:196].

Образ Залізняка осмислюється письменником метафорично: “Анархічна сила..., повстає катастрофічно і зникає за обрієм, як **фантастичний вогненний птах**” [11:197].

Петро Кальниш (справжнє прізвище Калнишевський, здібний адміністратор і дипломат, який однак не зміг відвернути остаточне знищення Запорозької Січі [9, т. 3:926]), втілює в собі символ занепаду Запорозької Січі: “**Петро Кальниш** — останній кошовий Січі цокотів чотками в самітному затворі Соловецького монастиря: двадцять сім років прями старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря, плакав, крізь туман не добачаючи прийдешніх віків, радів сонечку, коли воно проглядало крізь млу Півночі. Шахай клянеться собі, обходячи церкву, зупиняючись перед святим козацтвом на стінах, клянеться не допустити жалості до серця” [10:170].

Антропонім **Морозенко** постає в романі як персонаж історичної пісні: “Ні за чим Остюк не тужив у житті, але зараз його охопила майже туга. Він заспівав про чумака, що з батіжком у руках доганяє долю. Потім він виводив про **Морозенка**” [10:303]. Тут онім **Морозенко** постає як символ туги за славними часами.

Отже, як бачимо, антропонімічне наповнення першої групи історичних осіб відбиває національну атмосферу української ментальності, допомагає створити бурхливу картину 1919 року у творі.

У романі “Чотири шаблі” наскрізним “концептуальним рефреном проходять контурні образи Наполеона та його доби” [1:14]. Письменник створює паралель між наполеонівськими маршалами та своїми персонажами. “Роль повстанського майже бога — стратега, імператора, верховного судді неухильно грає Шахай,

роль повстанських маршалів сумлінно виконують Остюк, Марченко й Галат” [1:16]. Остюк, Галат та Марченко постійно ототожнюються автором з маршалами та генералами імператора Франції, а потім немов би вбирають в себе їх риси та титули, що надає твору патетичного звучання. “Багато з створених письменником власних назв, перетворюючись у своєрідні акумулятори великого змісту, здатні в силу високої художньої та узагальнюючої сили означуваних ними типів до загального вживання, тобто стають антономасіями” [5:65].

Наприклад, минуле Марченка, його звички розкриваються у таких словах Шахая:— Це зайшов маршал **Бернадот**, — сказав Шахай, — він поки ще не князь **Понтекорво** і не кронпринц Швеції, але він має всі дані для цього. Він — син новоспаського корчмаря, як **Мюрат**. Рано пішов до флоту, переплив два океани й кілька морів. Надто любить жінок та славу. Для цього живе та і хоче бути першим” [10:218]. Ототожнюючи Марченка з маршалом **Бернадотом**, автор натякає на його спритну натуру (маршал Бернадот був звільнений Наполеоном, а потім прилучився до антинаполеонівської коаліції і брав участь у війні проти Франції [8, т. 3:403]). Іншого побратима Шахая — Галата письменник репрезентує наступним чином: “— Зараз зайде **маршал Галат**,... раджу вам поглянути на цього юнака. Пригадайте генерала революції **Лазаря Гош**, що помер 29 літ віку. Він дорівнював лише **Наполеону** військовим генієм. Це — Галат — син робітника...” [10:219]. Або просто називає військовим званням маршала, як ми бачимо на прикладі з персонажем Остюком: “Це ось заходить **маршал Остюк**...” [10:218]. “Здобудь мені місто, Остюче”. — “Понімаєш, — одповідає **маршал**, — треба сюди ще Галатових кулеметів...” [10:284].

У творі “Чотири шаблі” автор відображає воєнні кампанії та військові операції, складні долі французьких маршалів, генералів: “Ю. Яновського бентежить патетичний **характер доби Наполеона**, її тлумаченню він надає наскрізного значення” [1:14]. Будучи у паризькому музеї, Остюк підходить до воскової фігури Наполеона і починає з нею розмовляти “Як же тебе звати?” — питається Остюк і читає під ногами імператора — “**Наполеон**”; ““**Боже війни**, — промовляє Остюк, — хто тебе навчив доручати кінноту дур-

ням у день рішучого бою Ватерлоо?”. **Імператор французів** не одповів” [10:271]. Також письменник вживає варіант **Бонапарте**, коли пише про військові операції: “Остюк пригадав четверте й останнє як ключ до всього — **“Бонапарте”**. Так, Остюк знав від Шахая про бій під Ріволі з італійського походу генерала **Бонапарте**.” [10:279]. Образ **Наполеона** — це символ-концепт, який втілює в собі величність та неосяжність “У художньому творі безперечними концептами є власні назви, що знані усім, зокрема наймення відомих географічних об’єктів та історичних осіб” [4:82]. Юрій Яновський, неоромантик за світобаченням, розглядає багатогранну постать Наполеона у творі як великого полководця та видатну особистість.

Історичні постаті **Петра I, Меншикова, Даву, Удіно, Нея** теж згадуються Шахаєм — “актуалізуються у стратегічній свідомості” [1:13] героя: “Найважливіша річ — вибрати людей. Це Шахай знав, допитливо оглядаючи гостей. **Наполеон і Петро Перший** завжди стоять прикладами — як треба вибирати людей. Жорстокий **Даву**, стратег **Удіно, Ней**, блискучий **Мюрат**, інтриган **Меншиков**, ще сотні невідомих — всі й померли б офіцерами, синами скульпторів, писарями в нотарів, корчмарями, пирожниками, їх усіх знайшов державний розум, геніальне передбачення великих людей” [10:174]. Надтекст великої історії та великих людей лягає на сторінки роману “Чотири шаблі”. Антропонім **Жубер** називає французького генерала, соратника **Бонапарта**: “Цього ж таки дня, знову з’єднавшись з **Жубером, Бонапарте** переможно закінчив бій під Ріволі” [10:280].

Отже, як бачимо, через другу антропонімічну групу письменник передає історію України початку ХХ століття крізь призму шифрованої сув’язі імен знакових постатей, подій та зіткнень наполеонівського часу [1:14] та Російської імперії.

Імена древньоруських князів **Ігоря** та **Олега**, які входять до третьої історико-антропонімічної групи, мають високу конотацію — “**великих предків**”: “Кожне ім’я записане мужніми руками ваших предків до історії. Тетерев, Сула, Тясьмин, Самара! Як **Ігорева** сурма, звучить Сула, кривавий Тясьмин, скромна Самара. До Царграда плив Дніпром **Олег**, велика дорога — “із варяг у греки”. Славна у вас історія...” [11:300].

Назви західноєвропейських королів **Генріха IV**, **Карла V**, **Фрідріха Великого** створюють ауру величності та значимості у творі. “– Увесь Новий міст побудовано з каменю зруйнованої в’язниці Бастілії, — сказав чернець, коли було пройдено половину мосту, біля монумента **Генріху IV**” [10:283]; “Там стояла воскова група, що показувала коронацію **Карла V**” [10:271]; ““**Фрідріх Великий**” — читає про себе маршал і додає — “король”. Він пригадав Павлівку і павлівський удар навскоси, котрого винайшов оцей восковий невгамовник” [10:270].

Також автор ототожнює Шахая з мореплавцем **Колумбом** у значенні “першовідкривача чогось невідомого, нового життя”: “Люди заклопотано снували на пероні, чекаючи свого **Колумба**. Чи є та загадкова земля, до якої простував їхній **ватаг**, чи немає її за безліччю хвиль таємного та грізного моря? Люди цього не знали...” [10:180]. Сам же Шахай ототожнює себе та своїх побратимів Остюка, Галата та Марченка не тільки з Наполеоном та його маршалами, але й з такими визначними постатями, як ханом **Тимуром** та спартанським царем **Леонідом**: “Ми стоїмо перед дверима історії..., як рівні, ми заходимо, як Наполеон і його маршали, як косоокий, кривий хан **Тимур**, що розмахував мечем на цілу Азію й Європу, як **Леонід** під Фермопілами, що загинув із своїми трьома сотнями, захищаючи стежку до Спарти” [11:223].

Прізвисьце письменника **Лермонтова** постає як концепт культури та освіченості: “Безперечно, це були вірші **Лермонтова**, ними завжди козирав Соса, виказуючи свою належність до культури” [10:237].

Антропонім **Ель-Баба** позначає мусульманського пророка і вживається метафорично в кінці роману: “– Доля пророків, — каже Шахай, — одна: хрест або вогонь. Останнього пророка було спалено, здається, року 1865. Звали його **Ель-Баба**. Біль і страх — ось чого зрікаються пророки” [10:319]. В цьому контексті Шахай має на увазі себе та своїх побратимів.

Яновський використовує неповторний, багатовимірний, колоритний історичний антропонімікон у творі, який допомагає читачеві поринути в славетні часи Київської Русі, Запорозької Січі й Коліївщини та в часи епохи Наполеона. Статус найменувань історичних осіб у складі культурно-історичної парадигми формує у цих

онімов певний стилістичній ореол. Навіть епізодична поява їх у тексті визначає тональність наративу, підкреслює будь-які сторони характеру персонажа, з якими зв'язане наймення. Таким чином, за допомогою антропонімічних засобів герої письменника сприймаються крізь призму історико-культурних уявлень [2:123].

Отже, письменник дуже вдало використовує історичні антропоніми, які є національними та загальнолюдськими онімами-концептами [3:84]. Ці оніми роблять твір емоційно навантаженим та експресивно напруженим, створюють неповторне самотутнє історико-народне підґрунтя роману “Чотири шаблі”.

1. Голобородько Я. Ю. Архітектор романних форм // Ю. Яновський. Вибрані твори. — Харків, 2003.

2. Иванова Е. Б. Стилистические функции собственных имен: на материале произведений К. Паустовского: Дис... канд. филол. наук. — Одесса, 1987.

3. Карпенко О. Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі // Записки з ономастики. — Одеса, 2002. — Вип. 6.

4. Михайлов В. Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. — Луцк, 1965.

5. Михайлов В. Н. Экспрессивные свойства и функции собственных имен в русской литературе // Филологические науки. — 1966. — № 2.

6. Мурадян И. В. Имена исторических лиц в художественной прозе А. С. Пушкина // Актуальные вопросы русской ономастики. — К., 1988.

7. Панченко В. Є. “... І думав я не тільки те, що написав у книжках” (Перечитуючи молодого Ю. Яновського) // Магічний кристал. — Кіровоград, 1995.

8. Советская историческая энциклопедия. — М., 1970. — Т. 1-16.

9. Українська радянська енциклопедія. — К., 1979. — Т. 1-12

10. Яновський Ю. І. Твори: В 5т. — К. 1983. — Т. 2.

11. Яновський Ю. Вибрані твори. — Харків, 2003.